

Vezenine z zlatimi nitmi na treh mašnih plaščih baročnega kroja iz Ormoža in Velike Nedelje

V pričujočem prispevku analiziramo in predstavljamo tri mašne plašče, ki so hranjene v cerkvah sv. Jakoba v Ormožu in sv. Trojice pri Veliki Nedelji. Iz Ormoža izvirata dva mašna plašča bele barve, velikonedeljski pa je zelene barve. Namen prispevka je osvetliti skrite ostanke predkoncilskega bogoslužja in zahtevne ter dragocene tehnike vezenja z zlatimi nitmi.

Ključne besede: Ormož, Velika Nedelja, mašni plašči, zlate niti, vezenje

Uvod

Nastanku tega prispevka je botrovala tema mojega diplomskega seminarskega dela, to se je namreč navezovalo na dva umetnostnozgodovinsko pomembna mašna plašča, ki sta kot donaciji Marije Terezije prišla v Ljubljano in Radmirje.¹⁸¹ Zakladnica mašnih plaščev v Radmirju, ki se ji je v svojih raziskavah prvi posvetil Avguštin Stegenšek,¹⁸² kasneje še Sergej Vrišer,¹⁸³ je do danes nepresežen skupek bogate dediščine plemiških donacij za potrebe cerkvenega bogoslužja. Zanimiva je tudi iz vidika uporabne umetnosti, saj predstavlja kose najkvalitetnejše vezilske produkcije širšega evropskega prostora. Mašni plašči, ki smo jih preučili v prispevku, so edinstven primer te dediščine na področju ormoške župnije.

Ukrojeni so po značilnem kroju gosli in basa (nem. Bassgeige), ki je vztrajal vse od baroka do 2. vatikanskega koncila (1962–1965) in se po tem sčasoma umaknil sedanjim neogotskim krojem. Vendar pa je vezenina na vseh treh nekoliko drugačna in slogovno različna. Datacija je možna le pri belem plašču s kombinirano vezenino zlatih in svilenih niti, umešča se ga v leto 1960.¹⁸⁴

Zlate niti in osnove vezenja z zlatimi nitmi¹⁸⁵

Mašni plašči predstavljeni v pričujočem prispevku, združujejo obilico tehnik in materialov, ki so povezani z vezenjem z zlatimi nitmi. Med najosnovnejšimi tipi poznamo vezenje z zlatimi nitmi v dveh oblikah: globinsko (prebodno) in površinsko. Večina uporabljenih tehnik, ki bodo v nadaljevanju predstavljene na posameznem primeru, je površinskih, kar pomeni, da niti sedijo pričvrščene na površini tkanine, medtem ko se pri globinskih vezeninah nit spusti na hrbtno stran in ponovno izstopi na drugem predelu. Na vezeninah so bile uporabljene jedrne zlate niti, razni tipi buljonov in luskinice (tudi ploščice ali bleščice).

Jedrne zlate niti so posebne niti. Navadno imajo svileno sredico, na katero je nasukana izjemno tanka zlata nit. Od oblike jedra in niti je odvisen končni izgled posamezne zlate niti.¹⁸⁶ Najbolj preprosta oblika se imenuje glanz. Gre za tanko, v prečnem prerezu okroglo nit, ki se navadno polaga v parih. Glanzu podobna nit je t. i. japonsko zlato, ki ima navadno bombažno ali svileno jedro in je ovito

180 Marko Balažič, diplomirani umetnostni zgodovinar in zgodovinar (UN).

181 Marko Balažič, Ljubljanska in radmirska kazala, dar Marije Terezije, Maribor 2024 (tipkopis diplomske seminarske naloge).

182 Stegenšek, 1905, str. 46–50.

183 Vrišer, Simoniti, 1979, str. 28–29.

184 Napis sporoča, da sta mašni plašč darovala Ivan in Francka Lesjak v letu 1960. Izvezen je z rdečo nitjo na spodnjem delu podloge na notranji strani plašča.

185 Poglavlje je nastalo na podlagi lastnih izkušenj in znanja, povezanega z rabo zlatih niti in z njimi povezanimi vezilskimi tehnikami.

186 Braun, 1912, str. 12–13.

s tankim trakom pozlačenega papirja. Če je jedro niti valovito (fr. ondé), potem nastane frisé. Več glanzu podobnih niti se lahko združi v kordonete, ki se pojavljajo v različnih debelinah, odvisno od zahtev vezilje. Podobni so vrvm, zato so dobili takšno ime, saj v francoščini beseda cordonnet pomeni manjšalnico za besedo cordonne – vrv. Briljantin (fr. brillantin) je svetlikajoča se tanjša jedrna nit, ki jo odlikuje lesket.¹⁸⁷

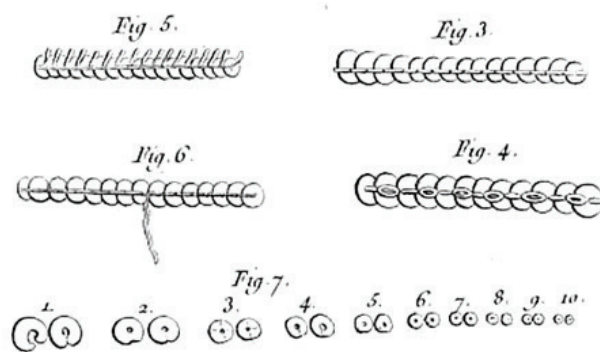
Buljoni ali kanetile (fr. bouillon oz. cannetille) so votla navitja izredno tanke kovinske žice, ki se uporablja za površinsko vezenje. Navadno jih prišivamo na podlago s pomočjo tanjše šivalne in šivalne niti. Ker so izredno tanki, majhnega premera (od 0,6 do 3 in več milimetrov) so občutljivi na dotik in se na zelene velikosti režejo na posebni, z žametom obloženi deščici oz. podlagi, ki omogoča, da ohranijo obliko.¹⁸⁸

Luskinice so kovinski drobni našivki, ki imajo okroglo ali nekoliko podkvasto obliko. Nastanejo s tolčenjem v krog zvite tanjše žice. Merijo od 2 do 6 in več mm in jih prišivamo na podlago na različne načine: samostojno s pomočjo šivalne niti, utrjujemo skozi središčno luknjo z vozli, s perlicami, odrezanimi buljoni, lahko jih podlagamo v vrsti pod zlato nit in potem prešijemo skozi središčno luknjo, lahko jih prešivamo z verigi podobno kitico v črki S oblikovanih členov iz buljona (ang. S-ing).¹⁸⁹

Skice in fotografije zlatih niti, ki so pogosto v rabi – japonsko zlato (JG), frisé (F), kordonet (K) in briljantin (B).

Risba in foto: Marko Balažič, 2024.

Luskinice in različne tehnike našivanja.
Vir: Saint-Aubin, 1770, plošča 5.

Zeleni plašč iz Velike Nedelje

V zakristiji Cerkve sv. Trojice pri Veliki Nedelji hranijo mašni plašč zelene barve z značilnim krojem Bassgeige. Izdelan je iz temnozelenega žameta, ki tvori lice plašča, predelov porte in hrbtnega križa iz nekoliko svetlejše lesketajoče se tkanine zelene barve. Podložen je z rumeno podlogo. Na prsni oz. sprednji strani ima okras na porti, ki jo ob straneh zaključujeta zlata tkana trakova. Na porti se nahaja vezenina z zlatimi nitmi. Na hrbtni strani je vezenina osredotočena na polje v obliki latinskega križa, ki ga prav tako obdaja zlat trak, ta je tkan s stiliziranim vegetabilnim vzorcem. Vezanina je na plašču posebna tako iz umetnoobrnega kot tudi ikonografskega vidika. Sestavljata jo ponavljajoča motiva heraldičnih lilij (francosko fleur-de-lys) in rombastih križev z žarki. Na hrbtni strani je prisoten motiv štirilista, v katerega je umeščen kristogram iz prepletajočih črk X in P ter črki alfa in omega. Lilija je značilen marijanski simbol, ki pa se v svoji stilizirani in zlati obliki navezuje tudi na francoske kralje.¹⁹⁰ Predstavlja znak kraljevega dostojanstva.¹⁹¹ Germ uvaja distinkcijo v izvoru heraldične lilije in jo namesto z belo lilijo povezuje s peruniko (irisom).¹⁹² Črki X in P simbolizirata prvi črki Kristusovega imena v grščini in služita kot Kristusov monogram.¹⁹³ Črki alfa in omega, ki sta upodobljeni v verzalkah, simbolizirata

187 Ustni vir, intervju s sestro Gizelo Knez (Balažič, 2021, str. 37).

188 O buljonih in njihovi uporabi gl. von Saint-George, 1890, str. 7–12; gl. tudi de Dilmont, 1890, str. 119–126.

189 O luskinicah in njihovi uporabi govori slika 2.

190 Menaše 1971, str. 1185.

191 Grgić, 1985, str. 388.

192 Germ, 2002, str. 65.

193 Menaše 1971, str. 1072.

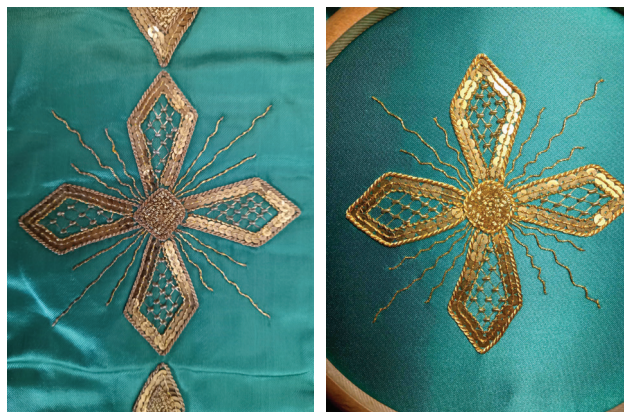
začetek in konec in poudarjata božjo vseobsežnost (Iz 44,6). Posebno zanimiva je oblika križa, ki se pojavlja na mašnem plašču. Gre za enakokrak križ z rombastimi konci, na vogalih ima še po tri žarke.

Sprednji in zadnji del velikonedeljske kazule.
Foto: Marko Balažič, 2024.

Vezenina na križu je izdelana pretežno v zlati barvi in temelji na tehnikah vezenja z zlatimi nitmi. Pri tem je vezilja ustvarila enoten videz s ponavljanjem tehnik na enakih motivih. Na motivu heraldične lilije je obrobo izdelala s prešivanjem debelejšega zatega kordoneta, ki ga je vodila po konturah. Nato je motiv razdelila na 3 polja – osrednji del, ki se na vrhu mandljasto zaključuje, na spodnjem delu pa rombasto, ter dva ukrivljena kraka. Na osrednjem polju je na notranji strani tik ob borduri uporabila tehniko našivanja luskinic (kovinskih bleščic) s pomočjo svetlikajoče se niti briljantin, ki jo je prišla skozi vsako luknjo luskinice. Polagala jih je tesno druga ob drugi, pri tem pa včasih luskinice deloma prekrila eno z drugo. Osrednje polje je nato obrobila s tanko valovito nitjo, imenovano frisé in ga zapolnila s prišivanjem narezanega teksturiranega buljona (nem. Krausbouillon) v tehniki chipping.¹⁹⁴ Kraka sta bila izpolnjena s prešivanjem srebrnega gladkega (nem. Glanzbouillon) in zatega teksturiranega buljona. Tega je najprej podložila z vstavkom iz usnja, kartona, filca ali povoščene prešite vrvice, nato pa ga rezala na želeno dolžino in prišivala na podlago. Nastale so izmenjujoče proge po treh srebrnih in enega zatega koščka buljona, ki je prekril celoten krak.

Zlati križ z žarki je narejen s podobnimi tehnikami kot heraldične lilije. Obrobljen je z debelejšim zlatim kordonetom, ki ga v notranjosti krakov obrobljajo pod briljantin položene zlate luskinice. Ob njih je prišit frisé. Sredina vsakega izmed rombasto oblikovanih krakov je izpolnjena z mrežo diagonalno prekrivajočih se tankih zlatih niti, ki so na presečiščih utrjene z nekaj milimetrov velikim prišitim gladkim buljonom. Križ ima v svojem središču rombasto polje, obrobljeno s kordonetom, v notranjosti pa izpolnjeno z našitimi nekajmilimetrskimi teksturiranimi buljoni, ki so bili odrezani od večjega kosa. Med dvema krakoma se pojavljajo 3 žarki, ki so umetelno zvalovljeni in ponekod nekoliko ravnejši in oblikovani iz našitega briljantina.

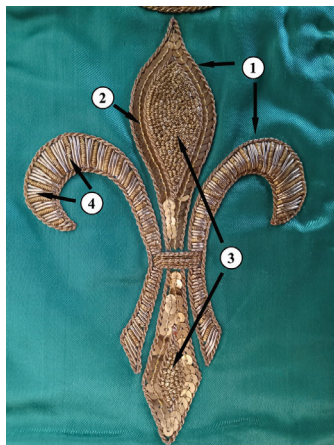

Zlati križ z žarki, levo detajl z originalnega plašča, desno rekonstrukcija (vezel: M. Balažič, avgust 2024).
Foto: Marko Balažič, 2024.

Na sprednjem delu plašča se pojavljajo na porti izmenjujoče se heraldične lilije in križi z žarki, ki se trikrat ponovijo. Na hrbtnem delu je vezenina postavljena na polje v obliki latinskega križa. Na vrhu je heraldična lilija, na sredini je štirilist s kristogramom in črkama alfa in omega. Obroba štirilista je sestavljena iz luskinic, ki so učvrščene s prešitim gladkim buljonom v obliki verige iz členov v obliki črke S (ang. S-ing) in na vsaki strani obrobljene s prišitim debelejšim zlatim kordonetom. Podobna tehnika je uporabljena tudi za kristogram, pri katerem pa so posamezni deli črk na zunanjem delu obrobljeni z debelejšim kordonetom, na notranjem delu nato s parom

¹⁹⁴ <https://rsnstitchbank.org/stitch/chipping>, dostopno 30. 8. 2024.

položenega briljantina, v sredici pa je postavljena kitica luskinic z S-asto verigo iz buljonov.¹⁹⁵ Črki alfa in omega sta obrobljeni na zunanji strani z debelejšim zlatim kordonetom, v notranjosti pa izpolnjeni z luskinicami, čez katere je prišit briljantin.

LEGENDA

- 1) **Obroba:** debelejši zlati kordonet.
- 2) **Osrednje polje** je v notranjosti obrobljeno z luskinicami, ki so pošite z zlatim briljantinom.
- 3) **Notranjost** je izpolnjena z narezanim teksturiranim buljonom (chipping).
- 4) **Kraka** sta izpolnjena z izmenjujočimi progami gladkega srebrnega in teksturiranega zlatega buljona, ki je podložen z vstavkom.

Pregled tehnik zlatega vezenja na heraldični liliji.
Foto in zapis: Marko Balažič, 2024

Bel mašni plašč s kombinirano vezenino

Mašni plašč iz ormoške cerkve je bil verjetno izdelan okrog leta 1960, ko sta ga cerkvi darovala zakonca Ivan in Francka Lesjak. Plašč je izjemno dobro ohranjen, na nobenem delu ni vidne obrabe ali oksidacije zlatih niti. Lice je izdelano iz vzorčastega damasta, ki ga sestavlja mreža šesterokotnih polj, ta se spajajo na vogalih s koraldam podobnimi krogi. Notranjost polj na vzorcu je stkana v obliki križa z žarki, ki poganjajo iz njegove sredine (podoben motiv je sešit na plašču pri Veliki Nedelji). Vezenina je kombinirana v tehnikah vezenja z zlatimi nitmi in tamburiranjem. Na sprednjem delu je omejena na porto, na zadnjem delu pa na polje v obliki latinskega križa. Plašč je podložen z oranžnozlato podlogo.

Motivi mašnega plašča so napis IHS z rdečim latinskim križem, ki predstavlja Kristusa, trije stilizirani klasi in vinska trta kot simbola svete evharistije, ter zlat kelih v nebesno modrih oblakih, iz katerega sije povzdignjena hostija z napisom IHS kot znak svetega rešnjega telesa. Na vsaki strani osrednjega hrbtnega motiva (kelih s hostijo) sta

grški črki alfa in omega, ki simbolizirata začetek in konec in vseobsežno oblast in božjo prisotnost. Nad hostijo je zlat kristogram, ki ga sestavljata črki hi (X) in ro (P) in predstavljata Kristusa. Motivi so premišljeno razporejeni v razpoložljivem prostoru, pri čemer se vinska trta, napis IHS s križem in trije klasi ponovijo na obeh straneh plašča, na hrbtni strani pa so dodani še preostali motivi v osrednje polje križa in krake. Motive medsebojno razmejuje pas oranžnih trikotnikov med modro cikcak linijo, celota križa je obdana z rjavo borduro.

Vezilja se je pri izdelavi barvnih polj motivov poslužila tamburirnega stroja (nem. Tamburir-,

Sprednji in zadnji del mašnega plašča s kombinirano vezenino.

Foto: Marko Balažič, 2024.

Corbel- ali Kettenstichmaschine), ki omogoča hitrejšo zapolnjevanje večjih površin kot ročno šivanje. Vzorec je izvezen s prekrivanjem šivov v verižnem vbodu. Vezilja je nato s tanjšim kordonetom obrobila dele cikcakasto trikotne delilne bordure ter kelih in oblake na hrbtni strani. Žarki in hostija so obrobljeni s friséjem, medtem ko je napis IHS v hostiji nad kelihom izdelan v S-asti tehniki z gladkim buljonom. Napisi IHS s križem, črki alfa in omega ter kristogram so izvezeni čez podlogo oz. všivke s teksturiranim zlatim buljonom, da imajo reliefni učinek in vizualno odstopajo od podlage. Avtor vezenine je kljub ploščatosti, ki odlikuje tamburirano vezenino, uspel doseči dinamičnost v grozdih z izbiro treh različnih odtenkov niti (svetlo rožnata, lila in temnovijolična) ter s senčenjem na kelihu z zlato nitjo.

¹⁹⁵ <https://rsnitchbank.org/stitch/s-ing-stitch>, dostopno 30. 8. 2024.

Bel mašni plašč s cvetlično zlato vezenino

Drug mašni plašč iz ormoške cerkve sv. Jakoba, je bele barve s cvetlično zlato vezenino. Ta je omejena na del porte na sprednjem in hrbtnem delu. Lice mašnega plašča je izdelano iz belega damasta oz. lampasa, notranja stran ima rumenkasto podlogo. Porta je zamejena s strojno tkanimi zlatimi trakovi, ki se pojavljajo tudi na borduri. Na sprednjem delu je ovratnik oblikovan v obliki črke V, na hrbtnem delu je lahko zaokrožen, vendar se oblika sprednjega dela ponovi kot aplikativni našitek iz zlatih trakov. Zlata vezenina je originalna, vendar je njeno ozadje popravljen in strukturno učvrščeno s pretamburiranjem. Originalno blago z lica paramenta so neznano kdaj nadomestili z modernejšim damastom z rožnatim vzorcem.

Ornamentalna vezenina je po motiviki cvetlična. Izmenjaje so postavljeni simetrično oblikovani sklopi akantovih listov, zvonastih cvetov, cvetličnih popkov, vitic in stebel, ki se vzpenjajo navzgor. Bogatejša, hrbtna stran, se zaključi pod ovratnikom s kronico, ki jo oklepa dvoje mesnatih akantovih listov. Na sprednji strani se na vrhu pojavi motiv zvonastega cveta, ki po obliki še najbolj spominja na slak. Ta se ponovi še z dvema podobnima cvetovoma na sredini sprednjega dela. Motiv dveh simetrično oblikovanih popkov, obdanih z akantovimi listi, se pojavi na spodnjem delu sprednjega in hrbtnega dela mašnega plašča. Celota deluje estetsko in monumentalno zaradi svoje simetrije, harmoničnosti in uravnovešenosti, dragoceni materiali pa dajejo občutek razkošja in opozarjajo na vrednost paramenta. Cvetlična motivika, ki se pojavlja na kazuli, je večinoma fantazijska in naturalistično ne posnema pravega cvetja, zato jo lahko povezujemo tudi z rajskim vrtom in s tamkajšnjim izobiljem.

Večina vezenine je narejena s površinskim prišivanjem zlatih niti na aplikativno izdelano podlogo v zlatem tonu. Vezenino sestavljajo različni ponavljajoči se sklopi niti in luskinic, ki se bodisi v mrežastem bodisi v spiralastem vzorcu pojavljajo na podloženi zlati podlagi. Vezenina je dinamično zasnovana in je oblikovana tako,

da prekrije večino podlage. Služi kot ozadje, na katero je avtor vezenine prišil razne prelete, učvrščene mreže iz zlatih niti, kot so glanz, kordonet, frisé in z buljoni pričvrščenih luskinic. Valovita struktura zlatega frisēja služi kot odlična zamejitev za različne motive in jih dobro obroblja. Določeni deli so popolnoma prekriti s pari ena ob drugi položenih niti glanza, ki so v naslednjem koraku še mrežasto prišite. Žile na mesnatih akantu podobnih listih je avtor vezenine upodobil s pomočjo kitice S-astih buljonov, prašnike in pestiče posameznih cvetic pa s pomočjo luskinic in teksturiranih buljonov.

Vezenina zaradi svoje kompleksnosti in mojstrske uporabe tehnik vezenja z zlatimi nitmi spada med kakovostnejše izdelke v slovenskem prostoru. Vzporejali bi jo lahko z nekaterimi vezeninami mašnih plaščev v zakladnici c. sv. Frančiška Ksaverija v Radmirju.

Sprednji in zadnji del mašnega plašča v Ormožu s cvetlično vezenino.

Foto: Marko Balažič, 2024.

LEGENDA

- 1) Spiralaste forme iz našitega glanza
- 2) Kitica z S-astimi členi iz gladkega buljona
- 3) Obroba iz frisēja
- 4) Vzorce z buljoni učvrščenih luskinic
- 5) Pari položenih niti glanza, prešiti z mrežo

Razlaga različnih vezilnih tehnik na mašnem plašču z zlato cvetlično vezenino.

Foto in zapis: Marko Balažič, 2024.

Sklepne misli

Obravnavani mašni plašči pričajo o preišljenem snovanju in izdelavi vezenin, ki so nosilci ne samo estetskega, temveč tudi simbolnega pomena, navezujočega na liturgijo. Preučevani paramenti omogočajo širši vpogled v tehnologijo, materiale in tehnike vezenja z zlatimi nitmi, kar je tesno povezano s katoliško liturgiko. Vsak zase nosi pomembno zgodbo o številnih preživetih urah ob vezilnem okvirju in natančnosti vezilj in veziljcev, da bi zagotovili karseda bogato liturgično oblačilo vredno rabe v bogoslužju. Predstavitev materialov in tehnik lahko služi za lažje razumevanje obdelave historičnih tekstilij pri nadaljnjih raziskavah.

Literatura

- Joseph Braun, *Handbuch der Paramentik*, Freiburg 1912.
- Therese de Dilmont, *Encyclopedia of Needlework*, Newcastle-onThyne 1860.
- Charles Germain de Saint-Aubin, *L'Art du Brodeur*, Paris 1770.
- Amalie de Saint-George, *Die Kunst der Goldstickerei nebst einer Anleitung zur Verwendung der Goldstickerei in Verbindung mit Application*, Wien 1890.
- Tine Germ, *Simbolika cvetja*, Ljubljana 2002.
- Marijan Grgić, »Ljiljan«, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb 1985, str. 387–388.
- Luc Menaše, *Evropski umetnostnozgodovinski leksikon*, Ljubljana 1971.
- Avguštin Stegenšek, *Dekanija Gornjegrajska*, Maribor 1905 (Cerkveni spomeniki lavantinske nadškofije, 1).
- Sergej Vrišer, Marjetica Simoniti, *Radmirska cerkev*, Maribor 1979 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 92).